
UDK 272(497.6)"194/196"

322(497.6)"194/196"

Izvorni znanstveni članak

Primljen 11. XII. 2012.

MARINA BEUS

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

mabeus@sve-mo.ba

NEKI OBLICI REPRESIJE NAD KATOLIČKOM CRKVOM U HERCEGOVINI NEPOSREDNO NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Sažetak

U članku je prikazan položaj Katoličke crkve u Hercegovini u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata do 60-ih godina prošloga stoljeća. Autorica najprije govori o općem stanju u kojem se našla Katolička crkva u spomenutom razdoblju te prati faze i represivne mjere koje je komunistička vlast sukladno svojoj ideologiji poduzimala prema ovoj vjerskoj zajednici oduzimanjem materijalnih dobara, ukidanjem vjerskih škola i vjeronaučne pouke te zakonima o braku i matičnim knjigama, čime su Crkvi ne samo oduzete matične knjige nego joj je uskraćeno i pravo izdavanja javnih isprava.

Ključne riječi: Katolička crkva, Hercegovina, komunistički progoni, stradanja svećenika

---

Uvod

Obnova jugoslavenske državnosti pod palicom Brozove Komunističke partije označila je mukotrpnu borbu za opstanak vjerskih zajednica, a poglavito Katoličke crkve. Ateizam i negiranje nacionalnoga pitanja kao dva bitna postulata na kojima je počivao program Komunističke partije druge Jugoslavije kosili su se sa stoljetnim tradicionalnim naukom Crkve, koja nije prihvaćala marginalan položaj u novoj državi. Duboka ukorijenjenost vjerskoga odgoja u Hrvata katolika, kako u Hrvatskoj tako i u Bosni i Hercegovini, svrstala je Katoličku crkvu u glavnu oporbenu „stranku“ unutar totalitarnoga jugoslavenskoga sustava, koju će vlastodršci pokušati prvo progonom, a potom raznim zakonskim uredbama podčiniti svojim političkim planovima. U tom je smislu Katolička crkva u Hercegovini svoj opstanak platila ne samo materijalnim nego i duhovnim i ljudskim žrtvama.

1. Položaj Katoličke crkve u Hercegovini nakon Drugoga svjetskog rata

Komunističke snage koje su nakon Drugoga svjetskog rata učvrstile vlast u jugoslavenskoj državi po svaku su cijenu željele uspostaviti kontrolu nad svim dijelovima društvenoga života. Kako je Katolička crkva bila jedina institucija koja je javno izražavala antikomunističke stavove, postala je jedini stvarni ideološki, a onda i politički protivnik komunističkoga režima. Držeći se Marxove materijalističke filozofije i njegove postavke o religiji kao opijumu za narod, prvi koraci komunističkoga režima bili su usmjereni na uništenje Crkve.¹ Osim ovoga ateističkog pogleda na svijet te ideološkoga utjecaja SSSR-a, negativan stav nove vlasti prema Katoličkoj crkvi počivao je na komunističkoj tezi o njezinoj „proustaškoj“ orijentiranosti.² Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) i Crkva nisu vodile akademski rat utemeljen na nepomirljivoj doktrini i ideologiji, nego rat utemeljen na političkoj borbi koja je prijetila

---

1 Usp. Vereš, 1981: 123-124; Lučić, 2005: 53.

2 Usp. Akmadža, 2004: 9; Lučić, 2005: 53.

pogubljenjem drugoga činitelja.³ Međutim Katolička crkva, naviknuta na progone, spremno se uhvatila u koštac s bezbožnim komunizmom. Kao i više puta kroz povijest, svoj opstanak morala je plaćati životom svojih sljedbenika. Velik teret podnijeli su Hrvati i Katolička crkva na područjima izvan Republike Hrvatske, ponajviše u Bosni i Hercegovini.⁴

Naime za vrijeme komunističke Jugoslavije Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u organizacijskome smislu sastojala se od četiriju biskupija čija su sjedišta u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci (mostarski je biskup trajni upravitelj Trebinjske biskupije) te dvaju provincijalata s provincijalima u Mostaru i Sarajevu. Prema podacima Komisije za vjerske poslove na području BiH prije Drugoga svjetskog rata djelovalo je 595 svećenika i 886 časnih sestara. Raspolagali su s 247 crkava, 1177 kapelica, 21 franjevačkim samostanom i 63 samostana časnih sestara. Prema istom izvješću iz 1955. godine Katolička crkva u BiH zadržala je isti organizacijskih ustroj s tim da je broj osoblja i crkvenih objekata znatno smanjen. Od vjerskih objekata ostalo je 19 muških samostana, 9 samostana časnih sestara, jedan franjevački novicijat, tri novicijata časnih sestara, 250 crkava i 877 kapelica u kojima je djelovalo 365 svećenika i 381 časna sestra.⁵ Na području Bosne i Hercegovine komunistička vlast usmrtila je 130 svećenika što tijekom rata i neposredno nakon njega, što u prvim poslijeratnim godinama kada su svećenici umirali kao robijaši u komunističkim zatvorima. U ovome razdoblju od ruke komunističkoga režima stradale su i druge crkvene osobe: 48 klerika, bogoslova i sjemeništara i 6 časnih sestara, što znači ukupno 184 crkvene osobe.⁶

Zbog optužaba za neprijateljsku djelatnost u razdoblju od 1945. do 1956. godine na području BiH uhićeno je i procesuirano 319 svećenika, od toga 154 katolička, 48 pravoslavnih i 110 islamskih vjerskih službenika te 7 propovjednika raznih sektā. Među zatvorenicima nalazili su se mostarsko-duvanjski biskup dr. Petar Čule, dabro-bosanski episkop Varnava Nastić i fra Vitomir Jeličić, provincijal Bosne Srebrene.⁷ Od 319

3 Usp. Bilandžić, 1999: 242-243.

4 Usp. Lučić, 2005: 53-54.

5 Usp. ABiH, KVP, kut. 4, br. 42/55: 2; ABiH, KVP, kut. 6, br. 95/58: 1.

6 Usp. Vukšić, 2008: 32; Lučić, 2005: 53; Lučić, 2009: 157.

7 Usp. ABiH, KVP, kut. 4, br. 42/55: 6-7.

uhićenih vjerskih službenika tijekom ili nakon istražnoga postupka 31 je pušten na slobodu. Ostali svećenici osuđeni su uglavnom na duže zatvorske kazne. Tijekom 1955. godine, iako nijedan svećenik nije osuđen i zatvoren, na izdržavanju kazne nalazilo se njih 30.⁸

Na hercegovačkome području neposredno prije Drugoga svjetskog rata, osim biskupskoga i franjevačkoga starješinstva, djelovala su 4 franjevačka samostana, 12 samostana časnih sestara sa školama, zabavištima i sirotištima, Franjevačka bogoslovija u Mostaru i Franjevačko sjemenište s gimnazijom u Širokome Brijegu. U duhovnome smislu na području Hercegovine za katoličke vjernike, prema izvješću Komisije za vjerska pitanja, prije rata, tj. 1940. godine, skrblila su se „374 sveštena lica, od čega sveštenika 174 /franjevaca 144, svjetovnih 30/ i oko 200 časnih sestara. Za potrebe crkve školovalo se 177 djaka i studenata /franjevaca 138, svjetovnih 39/. U toku rata i neposredno poslije oslobodjenja radi saradnje sa okupatorom i ustaškim vlastima likvidirano je od jedinica NOV 76, dok su emigrirala 32 sveštenika, tako da su 1945. godine (sa priraštajem u vrijeme okupacije) na terenu Hercegovine ostala svega 82 katolička sveštenika.“⁹ U Mostarsko-duvanjskoj i Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji ubijeno je 12 dijecezanskih svećenika, jedan je umro u zatvoru, a jedan od tifusa, te dva bogoslova, što znači ukupno 16 žrtava ili u postotcima 69%.¹⁰ U Franjevačkoj provinciji Uznesenja Marijina u Hercegovini ubijeno je 55 svećenika, 7 bogoslova i 3 brata laika, a 5 svećenika umrlo je od posljedica zatvorske torture, što znači ukupno 70 žrtava, odnosno u postotcima 43%.¹¹ Prilikom ulaska partizanskih jedinica u Mostar partizani su poubijali čitavu upravu Hercegovačke franjevačke provincije na čelu s provincijalom fra Leom Petrovićem. Nakon zauzimanja Mostara i Širokoga Brijega ubijeno je 46 franjevaca, među kojima je bilo i 12 profesora širokobriješke gimnazije. Bolesnoga fra Marka Barbarića-Lesku partizani su ubili na smrtnoj postelji, što je samo još jedna potvrda kako je za smrtnu osudu bilo dovoljno samo svećeničko zvanje,

8 Usp. ABiH, KVP kut. 4, br. 42/55: 7.

9 ABiH, KVP, kut. 37, br. 305/65, 1.

10 Usp. Lučić, 2005: 53-54; Vukšić, 2008: 32; Goluža, 2003: 39-40.

11 Usp. Goluža, 2003: 39-40; Nikić, 1992: 233; Baković, 1994: 147-148, 249; Lučić, 2005: 54; Lučić, 2012: 107-108.

a ne političko ili vojno sudjelovanje. Osmorica franjevaca odvedeni su i ubijeni u mjestu Zagvozd.¹²

U poslijeratnome razdoblju krivično su gonjene 102 osobe, od čega 58 svećenika i 44 časne sestre. Jedan dio oslobođen je odgovornosti, dok je njih 81 osuđeno na zatvorsku kaznu do 20 godina. Posljednji na slobodu pušten je don Andrija Majić nakon donošenja Zakona o amnestiji 1962. godine.¹³ Svakako, dva najvažnija sudska procesa predstavnicima Crkve u Hrvata bili su onaj u Zagrebu nadbiskupu Stepincu 1946. i u Mostaru biskupu Čuli 1948. godine. Povod, ali ne i razlog, ovim procesima bilo je Pastirsko pismo kojim su biskupi javno upozorili na nedjela komunističke vlasti, a koje je, po komunističkoj prosudbi, Stepinca i Čulu svrstalo u red odgovornih („aktiv biskupa“).¹⁴ Biskup Čule, uhićen 22. travnja 1948., u montiranome političkom procesu, na temelju iznuđenih lažnih svjedočenja, osuđen je na zatvorsku kaznu od jedanaest godina i šest mjeseci. U zatvoru je proveo sedam godina i šest mjeseci, a nakon toga još dvije godine u zatočeništvu, uglavnom u toliškome samostanu.¹⁵ Nakon donošenja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica 1953. godine slijedili su administrativni progoni zasnovani uglavnom na ocijenjenju o zlouporabi vjere i crkve radi političkih ciljeva. U samo tri godine na području Bosne i Hercegovine prekršajno je kažnjeno 386 vjerskih službenika, i to uglavnom zbog vjeronaučne pouke djece.¹⁶

Mozaik stanja u hercegovačkim biskupijama moguće je posložiti i iz izvješća koje je mjerodavnim tijelima načinio njezin pastir, biskup Čule. Nakon što je na adresu Ordinarijata u travnju 1946. pristigao zahtjev Komisije Bosne i Hercegovine za vjerska pitanja u kojem je zatražen statistički pregled svećeničkoga osoblja, stanja crkvenih objekata i zemljišnoga posjeda¹⁷ radi snimanja stvarnoga stanja i, kako se u dopisu navodi, „pružanja efikasne pomoći“, biskup Čule svoj odgovor upravio

12 Usp. Rotim, 2000: 325-334; Pandžić, 2001: 215-224; Jonjić, 2011: 461, 478-481; Lučić, 2009: 155; Lučić, 2012: 108; Marić, 2007: 11-69, 146-190.

13 Usp. ABiH, KVP, kut. 37, br. 305/6: 4.

14 Usp. Kokša, 1991: 45.

15 Usp. Znidarčić, 1991: 109-134; Vukšić, 2008: 36-42.

16 Usp. ABiH, KVP, kut. 4, br. 42/55: 37.

17 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 11/46: 3.

je u obliku dvaju službenih dopisa. Dopis Ordinarijata br. 238/46.¹⁸ sadrži vrlo iscrpne i dragocjene podatke razvrstane u pet točaka. Brojčani podatci o stanju i broju župa pokazuju da se pod upravom Biskupskoga ordinarijata u Mostaru nalaze 63 župe od kojih 22 nemaju svećenika. Personalni problem zbog ratnoga i poratnoga stradanja uzrok je i vrlo otežanoga funkcioniranja Biskupskoga ordinarijata gdje poslove obavlja samo jedan ekonom pa je stoga i sâm biskup prisiljen baviti se uredskim poslovima. Kada je riječ o nepokretnoj imovini, tj. crkvenome zemljištu i objektima, navedeno je da Ordinarijat raspolaže s 89 duluma zemljišta, s tim da se maksimalno 7 ha odnosi na obradive površine, dok preostali dio čine dvorište biskupske palače i nekih drugih biskupijskih zgrada. Najveći broj župa ima samo župni vrt do 5 duluma, dok samo dvije župe, Čitluk i Potoci – Bijelo Polje, imaju nešto više obradive površine, ali u svakome slučaju manje od 5 ha. Iznimku čine samostani, ponajprije samostan časnih sestara u Bijelome Polju te franjevački samostani u Mostaru, Širokome Brijegu i na Humcu, koji imaju oko 20 ha zemlje, s tim da je veći dio tih posjeda neobradiv. U dopisu se navodi kako 15 župa uopće nema župnih crkava, a neki su župni stanovi potpuno srušeni u ratu, dok su u znatnoj mjeri oštećenja pretrpjeli i hercegovački franjevački samostani. Poseban naglasak stavljen je na žrtve ratnoga i poratnoga razdoblja ističući kako je svećenički stalež iz Hercegovine podnio najveće gubitke, ne samo u Jugoslaviji nego i u svijetu općenito. Posljednja točka dopisa sadrži poimenično navedene pobijene svećenike prema godinama stradanja (1942. – 1944. stradalo je 5 svećenika, a u 1945. godini imenom i prezimenom navedeno je 56 svećenika, 6 klerika, 3 franjevačka laika i jedna časna sestra – s. Regina Milas), svećenike koji se nalaze u zatvorima (13 svećenika) te 19 svećenika koji se nalaze izvan Biskupije.¹⁹

Drugi dopis pod brojem 236/46. datiran istoga dana²⁰ dopuna je navedenomu statističkom pregledu stanja. Ovdje biskup tražeći, kako navodi, sa svoje strane samo pravdu za svoju Biskupiju i građansko pravo

18 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 28/46: 2-3.

19 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 28/46: 2-3.

20 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 28/46: 1-3.

za svoj kler, iznosi konkretne prijedloge za rješavanje nekih prijepornih pitanja koji bi pridonijeli promjeni nesusnih prilika. S obzirom na velik broj stradalih svećenika, i to većim dijelom u poratnome vremenu, mnoge župe ostale su bez pastira, i to više godina, pa stoga biskup Čule smatra kako bi s državne strane bilo pravedno za odgoj potrebnoga broja novoga klera omogućiti slobodno djelovanje katoličkim sjemeništima u Travniku, Širokome Brijegu i Visokome. Drugi vrlo važan problem koji je naznačen u ovome dopisu jesu iznenadna uhićenja i montirani procesi pa biskup naglašava „da nije u interesu ni dobro shvaćenog državnog probitka, da se svećenici izvode na sud i osudjuju zbog nekih ideoloških razloga, koji s javnim poretom kao takvim nemaju veze niti ga ugrožavaju“. Kao primjer naveden je proces don Mitru Papcu, župniku i dekanu Donjega Gradca, koji je osuđen na zatvorsku kaznu od osam godina. Prema spoznajama Ordinarijata, jer se raspravni proces odvijao tajno, optužnica, a potom i presuda utemeljene su na neistinitim svjedočenjima te stoga moli Komisiju da se založi za don Mitrovo pomilovanje.²¹

Odvajanjem Crkve od države ne samo da su uskraćene plaće svećenicima i novčana pomoć crkvenim uredima nego se na udaru našla i crkvena imovina. Kako zemljišni posjedi zbog svoje veličine nisu podlijegali Zakonu o agrarnoj reformi, vlast se orijentirala na oduzimanje prihoda s tih posjeda. Tako biskup navodi da je tijekom 1945. godine bez ikakve naknade Biskupiji oduzeto sijeno, rakija i vino te sedam vagona gašenoga vapna namijenjena za gradnju katedralne crkve. Za oduzeta dobra biskup traži pravednu novčanu naknadu te ubuduće zaštitu biskupijskoga posjeda.²²

Iako je u svome odgovoru na ove dopise Komisija za vjerska pitanja priznala teško stanje Biskupije te obećala pomoć u granicama njezine mjerodavnosti,²³ kasniji će akti pokazati kako se s vremenom stanje pogoršavalo, velikim dijelom zahvaljujući i potezima ove Komisije, na što upućuje biskupov dopis datiran 11. srpnja 1947.²⁴ Odgovarajući na dopis

21 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 28/46: 5-6.

22 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 28/46: 2.

23 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 29/46: 4.

24 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 102/47: 1-3; Akmadža, 2011: 491-506.

Komisije koja je zatražila tablični pregled svećenstva Hercegovačke franjevačke provincije radi dodjeljivanja vladine pomoći, biskup Čule, zahvaljujući na iskazanim „dobrim namjerama“, nešto oštrijim riječima ističe da, koliko god materijalno stanje Biskupije bilo teško, postoje mnogo teži i važniji problemi na kojima bi mjerodavne vlasti trebale poraditi navodeći primjere zabrane tradicionalnih vjerskih procesija na području BiH, pitanje rada sjemeništa, ometanje vjerske pouke u školama, oduzimanje župnih matica i kažnjavanje svećenika zbog naknadnih upisa u njih, nasilno preseljavanje franjevacu iz širokobriješkoga samostana u Mostar te apelira na vrlo težak položaj kako sestara milosrdnica u samostanu u Ljubuškom tako i sestara franjevacu smještenih u Mostaru, koje su izložene vrlo čestim noćnim racijama, fizičkim i psihičkim torturama.²⁵ Biskup svoj dopis završava izražavajući nadu kako će Vjerska komisija uložiti dodatne napore i uz pomoć središnje vlasti zalagati se za otklanjanje ovakvih pojava koje nisu u skladu sa zakonom.

Međutim kako je vrijeme odmicalo a „narodna vlast“ učvršćivala svoje pozicije, rastao je broj svećenika u zatvorima (1947. godine broj zatvorenih svećenika porastao je s 13 na 15, a u svibnju 1950. broj osuđenih svećenika popeo se na 27),²⁶ a primjenom raznih zakona oduzimana su materijalna dobra, nametane razne porezne obveze, kršena su ustavna i zakonska načela vjerske slobode, a od pedesetih godina vlast je zaigrala na „kartu suradnje“ formiranjem svećeničkih udruženja. Tako u analizi crkveno-državnih odnosa iz 1955. godine Komisija zaključuje kako dotadašnja praksa uporabe administrativnih stegovnih mjera i uhićenja svećenika nije dala željeni učinak jer „za vjernike on [kažnjeni svećenik] ostaje i dalje ispravan svećenik, pa i mučenik koji izaziva sažaljenje, pa i na toj liniji privrženost“²⁷. U tome smislu, po njihovim procjenama, udruženja su odigrala vrlo važnu ulogu u razjedinjenosti poglavito katoličkoga klera, i to glede bitna dva pitanja: ocjene položaja Crkve u Jugoslaviji i pitanja suradnje s vlasti. Kao primjer vrijedan pohvale navodi se neposluh „hercegovačkih franjevacu, članova Udruženja

25 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 102/47: 1-3; Akmadža, 2011: 498-500.

26 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 181/47: 1-11; ABiH, KVP, kut. 2, br. 42/50: 1.

27 ABiH, KVP, kut. 4, br. 42/55: 37.

koji su prosto izigrali okružnicu 'Upozorenje vjernicima' koju je uputio zamjenik biskupa don Andrija Majić".²⁸ Međutim iako je Udruženje svojim postojanjem doživjelo propast države koja ga je protežirala, barem u Hercegovini nije postiglo željeni učinak.²⁹

Prateći izvješća o odnosima s Katoličkom crkvom od 1958. godine, vlasti uglavnom naglašavaju pozitivne pomake, odnosno prijelaz iz faze otvorenoga političkog neprijateljstva, koje je vladalo u poratnim godinama, na jedan oblik suradnje preko uspostavljanja prvih kontakata s trojicom bosansko-hercegovačkih biskupa.³⁰ Kao poticaji za izmjenu stava Katoličke crkve ponajprije se navodi svjesnost katoličkoga episkopata o učvršćivanju postojećega društvenog poretka, na što upućuje „pored opštih političkih uspjeha unutrašnjeg razvoja zemlje, i uspjeh na planu međunarodne afirmacije Jugoslavije“. Drugi čimbenik ovakva razvoja međusobnih odnosa, po mišljenu vlasti, jest unutarnje nejedinstvo crkvenih krugova koje se očituje u padu crkvene discipline, narušenim odnosima franjevac i biskupskih ordinarijata itd. Imajući na umu tko su autori izvješća, vrlo zanimljivim čini se treći razlog kojim se obrazlaže postojeće stanje:

Za sadašnje odnose između države i vjerskih zajednica karakterističan je i stav organa vlasti i društveno-političkih organizacija prema vjerskim službenicima, naročito u vršenju vjerskih obreda. Tako, već nekoliko godina na području naše Republike nije bilo nekih grubljih ispada ili javnog ponižavanja sveštenika. Rijetka je pojava da organi vlasti ne žele uspostaviti kontakt sa predstavnicima vjerskih zajednica, što daje mogućnost rješavanju mnogih problema, i otklanjanje povoda za akciju reakcionarnog dijela klera protiv organa vlasti.³¹

Ovaj citirani dio upućuje na neizravno priznanje vlasti da je preko svojih izvršnih ili društveno-političkih tijela u dužem razdoblju raznim oblicima represije pridonosila kako zategnutosti tako u konačnici i pucaanju veza između Katoličke crkve i države. Zapravo, promjena političkih

28 ABiH, KVP, kut. 4, br. 42/55: 24.

29 Usp. ABiH, KVP, kut. 7, br. 16/59: 5-6.

30 Usp. ABiH, KVP, kut. 7, br. 16/59: 2-5; ABiH, KVP, kut. 7, br. 129/59: 5.

31 AJ, SKVP, fond 144, fasc. 40, br. 144-40-345, 1.

stavova Svete Stolice prema Istoku, koja je nastupila dolaskom pape Ivana XXIII. na čelo Katoličke crkve, odrazila se i na sveukupnost crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji. U tom je smjeru išao i Drugi vatikanski koncil, za koji je splitski nadbiskup Frane Franić rekao da je „osudio bezbožni komunizam, ali je otvorio vrata dijalogu s marksizmom“³². Sredinom šezdesetih godina započeli su službeni pregovori oko normalizacije i uspostave odnosa između Vatikana i Jugoslavije, a završili su 25. lipnja 1966. u Beogradu kada je potpisan spis naslovljen *Protokol o razgovorima koji su vođeni između predstavnika Svete Stolice i Vlade SFR Jugoslavije*.³³

2. Oduzimanje materijalnih dobara

Već potkraj rata na „novooslobođenim“ područjima krenula je KPJ u „rješavanje vlasničkih odnosa“, da bi potpunom uspostavom vlasti ovaj postupak ubrzala. Tako je 23. kolovoza 1945. donesen Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji je predviđao da zemlja pripada onomu tko ju obrađuje. Kada je riječ o crkvenim posjedima, oduzimanje se odnosilo na posjede veće od 10 ha, a što se objekata većega povijesnog značenja tiče, oduzimani su posjedi veći od 30 ha. Zakon nije predviđao plaćanje odštete za oduzeta crkvena dobra.³⁴ Donesenim zakonom, koji je komunistička vlast provodila pod krilaticom „zemlja seljacima“, ugrožena je egzistencija Katoličke crkve koja je u gospodarskome smislu ovisila o svojim posjedima. To je rezultiralo još zategnutijim odnosima s vlasti koja se oslanjala na podršku javnosti, osobito najsiromašnijega sloja kojemu su zemlju namjeravali podijeliti.

Kako bi umirio Crkvu, Tito je još u vrijeme prvih razgovora s crkvenim predstavnicima (2. lipnja, a potom i 4. lipnja 1945.), obećao kako će se međusobni odnosi rješavati transparentno i sporazumno. Iz predstavlke što ju je nadbiskup Stepinac uputio Brozu u kolovozu 1945. jasno se vidi da ovo obećanje nije ispunjeno pa stoga nadbiskup naglašava

32 Akmadža, 2011: 312; Goluža, 2003: 41; Lučić, 2005: 70; Lučić, 2012: 129.

33 Usp. Vidović, 2007: 434; Akmadža, 2011: 223-313; Goluža, 2003: 41; Lučić, 2005: 69; Lučić, 2012: 129.

34 Usp. Maticka, 1990: 47, 52; Akmadža, 2011: 33; Akmadža, 2008: 527.

da „jednostrana i u protucrkvnom duhu zamišljena agrarna reforma, koja leži pred Privremenom Narodnom Skupštinom, bila bi u slučaju ozakonjenja ponovni dokaz, kako je Katolička Crkva, uza sva protivna uvjerenja o slobodi vjeroispovijedanja i poštivanja privatnog vlasništva bespravna i u ovoj državi predmet stalnog gaženja“³⁵. Zbog izostanka reakcije nadbiskup je 20. kolovoza ponovno uputio pismeni prosvjed. Brozov odgovor stigao je 1. rujna, nakon što je Zakon usvojen. U svome pismu Broz navodi kako je tijekom rasprave, a potom i usvajanja Zakona prevladao jedinstven stav da se agrarna reforma mora odnositi i na crkvena imanja, a što se razmatranja nacrtu zakona i sporazumnoga rješavanja spornih pitanja s Crkvom tiče, Tito je diplomatski odgovorio kako su se očekivali prijedlozi Biskupske konferencije, koje su pak izostale.

No imajući na umu činjenicu da je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji usvojen prije Brozova pisma, nije teško zaključiti da nije postojala nikakva namjera razmotriti stavove i argumente Katoličke crkve.³⁶ Sve reakcije Katoličke crkve protiv agrarne reforme vlast je koristila samo kao obrazloženje budućim zategnutim crkveno-državnim odnosima. Ustrajnost na provedbi zacrtane politike s pomoću Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Tito je vrlo jasno iskazao i u svojoj izjavi od 18. studenoga 1945. u kojoj kaže:

Agrarna reforma pogodila je jake ekonomske pozicije biskupa, koji već vjekovima raspolažu ogromnim imanjima. Ali, agrarna reforma je izvršena u korist naroda. Raspodjela velikih crkvenih imanja nailazi na veliko odobravanje kod naroda. Zato biskupi pokušavaju da upotrebe provokatorska i izdajnička sredstva protiv agrarne reforme, jedne od demokratskih osnova naše zemlje. Međutim, gospoda biskupi se varaju ako misle da ćemo mi odustati od agrarne reforme. Mi moramo da zaštitimo naš narod i njegov mir. Mi ćemo ih odbraniti.³⁷

Agrarna reforma bila je samo uvertira u cijeli niz zakona i uredba čiji je cilj bio crkveno razvlašćivanje u korist raznih državnih i društvenih

35 HDA, KOVZ, kut. 326, br. 72/BK, 1, 4.

36 Usp. Benigar, 1974: 535-536; Akmadža, 2011: 33.

37 Tito, 1959: 100; Akmadža, 2011: 34.

institucija.³⁸ Mnogo toga oduzeto je i Crkvi u Hercegovini. Trebinjskoj biskupiji oduzeta su gotova sva imanja, a na molbu za povrat župnoga stana u Trebinju dobiven je negativan odgovor. Biskupskomu ordinarijatu u Mostaru oduzet je najveći dio zemljišnoga posjeda, što je vidljivo iz dopisa što ga je biskupski delegat don Andrija Majić uputio Zemaljskoj komisiji za vjerska pitanja, u kojem je navedeno da Biskupija, uključujući sve dijecezanske župe, nakon agrarne reforme posjeduje još oko 150 duluma obradive zemlje i oko 100 duluma šikare i brda, 15 župnih stanova i 7 drugih zgrada za crkvene potrebe.³⁹

U proljeće 1948. komunisti su pod krinkom zakona o nacionalizaciji privatnih gospodarskih poduzeća nacionalizirali podrum biskupske zgrade u Mostaru te ga potom predali na upravu, vjerojatno svomu poslušniku, Ivanu Medvošku. Potkraj srpnja 1948. don Andrija Majić u ime Ordinarijata uputio je Ministarstvu komunalnih poslova molbu za povrat nacionaliziranih vinskih posuda koje su Biskupiji potrebne poradi vina što se rabi u liturgiji te ujedno zatražio pravičnu naknadu za oduzeto vino i rakiju.⁴⁰ Ovo pitanje ostalo je otvoreno više godina. Naime šesnaest godina kasnije u izvješću o *Sporovima s mostarskom biskupijom iz 1964. godine* stoji kako je zahtjev o isplati 800 litara vina oduzetih prilikom nacionalizacije podruma 1948. godine u procesu rješavanja, odnosno da je Narodni odbor (NO) u Mostaru pristao platiti odštetu čim Ordinarijat dostavi broj tekućega računa.⁴¹

U studenom 1948. na udaru se našla i biskupska palača kojoj se prema rješenju NO-a u Mostaru oduzima 15 prostorija. Spomenuto rješenje nalaže preseljenje franjevačkoga samostana te župnoga ureda u oduzete biskupijske prostorije radi ustupanja samostana novoosnovanim gospodarskim poduzećima.⁴² Na ovakvu odluku vlasti don Andrija uložio je žalbu u kojoj obrazlaže kako je nemoguće smjestiti Ordinarijat s njegovim personalom i uredima potrebnim za normalno funkcioniranje u preostali stambeni prostor. Također smatra nedopustivim preseljenje

38 Usp. Akmadža, 2011: 39-40.

39 Usp. ABOM, br. 521/48: 1.

40 Usp. ABOM, br. 565/48: 1; Vukšić, 2000: 171.

41 Usp. ABiH, KVP, kut. 22, br. 156/64: 4.

42 Usp. ABOM, br. 715/48: 1-2; Vukšić, 2000: 172-173.

redovnika iz mostarskoga samostana jer bi to značilo i udaljavanje od župne crkve kao jedine u gradu u kojoj vjerske dužnosti obavlja oko 12.000 vjernika. Na kraju podnositelj žalbe ističe kako je Biskupski ordinarijat, imajući u vidu krizu stambenoga prostora, spreman ustupiti dio prostora, ali da ipak mjerodavne institucije trebaju uzeti u obzir i realne potrebe crkvenih ustanova.⁴³

Navedena je žalba prihvaćena. Takvo stanje potrajalo je do kraja kolovoza 1950. kada je rješenjem NO-a u Mostaru oduzet „podrum, kao i sve prostorije u prizemlju, Vlasništvo Biskupijskog ordinarijata u Mostaru, i dodijeljeni na korištenje Vojnoj pošti broj: 8182, s tim da se ista useli u roku od 8 dana“⁴⁴. U opširnoj žalbi na izrečeno rješenje biskupski delegat podsjetio je gradske vlasti na već oduzeti imetak te naglasio kako izrečeno rješenje smatra protuzakonitim „jer se njime nesvjesno i nehotice onemogućuje poslovanje i djelovanje Biskupskog ordinarijata u Mostaru“, što je po zakonu zabranjeno.⁴⁵ S obzirom da se prema rješenju oduzeti prostor dodjeljuje vojnoj strukturi, don Andrija ističe kako „po zakonima nije spojivo da u istim zgradama bude smještena vojna ustanova, gdje borave građanska lica i nevojne ustanove. Naročito je to nezgodno u zgradi, gdje je smještena crkvena ustanova kao što je Biskupijski Ordinarijat“⁴⁶. Na iznenađenje samoga podnositelja žalba je prihvaćena četiri dana kasnije.⁴⁷

Nada da su vlastodršci konačno shvatili kako je Katolička crkva u Hercegovini u materijalnome smislu potpuno osiromašena nije dugo trajala. Već 1954. godine pojavio se novi zahtjev za izuzimanjem biskupijskoga posjeda „Kajtazovina“, koji je već dijelom oduzet (4,5 duluma) u listopadu 1948.⁴⁸ U ovome zahtjevu od 9. srpnja 1954. Komisija za vjerska pitanja izvješćuje Ordinarijat i traži suglasnost oko pokrenutoga postupka „eksproprijacije crkvenog zemljišta zvano oranica Kajtazovina u z.k. ul. broj 3754 k.č. broj 408 u površini od 4684 m² za potrebe izgradnje

43 Usp. ABOM, br. 715/48: 1-2.

44 ABiH, KVP, kut. 2, br. 64/50: 1; Vukšić, 2000: 174; Akmadža, 2011: 503.

45 ABiH, KVP, kut. 2, br. 64/50: 1-2; Vukšić, 2000: 175.

46 ABiH, KVP, kut. 2, br. 64/50: 3; Vukšić, 2000: 5.

47 Usp. Vukšić, 2000: 176.

48 Usp. ABOM, br. 665/48: 1.

Doma kulture u Mostaru⁴⁹. Kako je riječ o običnoj uredskoj formalnosti, što potvrđuje na kraju stavljena napomena da je već 14. svibnja NO Mostara izdao rješenje pod brojem 4689, kojim se dopušta potpuna eksproprijacija navedenoga zemljišta,⁵⁰ na ovakve provokatorske upite Ordinarijat nije reagirao. Zahtjev je ubrzo ponovljen uz obrazloženje kako „ponekada Komisija uz valjane razloge uvaži i negativno mišljenje, te zaustavi proces eksproprijacije“.⁵¹ Na ovaj je dopis don Andrija reagirao podsjećajući Komisiju na čitav niz žalbā koje je uložio zbog do tada izvršenih eksproprijacija, a koje su gotovo uvijek imale negativan epilog pa stoga, kao i zbog činjenice da biskupski delegat nije ovlašten davati pristanak na moguća otuđenja imovine, smatra da je najbolje ne izjašnjavati se nego prepustiti da se eksproprijacija izvrši sukladno propisanom zakonu.⁵² Tako je nekada Dom kulture, a današnji Hrvatski dom hercega Stjepana Kosače, izgrađen ne samo na biskupijskome posjedu nego i od oduzetoga vapna i kamena pripravljenoga za izgradnju mostarske katedrale.⁵³

Ništa bolju sudbinu od planirane nove katedrale nije doživjela ni stara biskupska rezidencije u Vukodolu, koja je izuzeta prema odlukama NO-a u Mostaru, a potom iznajmljivana radnicima različitih državnih poduzeća,⁵⁴ a 1959. godine, pod izlikom zaštite kulturne baštine, zajedno s okolnim zemljištem nacionalizirana je.⁵⁵

Sličnu sudbinu doživjele su i ostale crkvene institucije u Hercegovini. Kao što je već rečeno, u prostorijama franjevačkoga samostana bila su smještena različita poduzeća i Dom učenika trgovačke akademije, a prema rješenju NO-a u Mostaru iz listopada 1955. u dio prostorija samostana trebala se useliti Muzička škola. Na ovu odluku osim Provincijalata hercegovačkih franjevaca reagiralo je i Udruženje katoličkih svećenika koje je od narodnih tijela zatražilo preispitivanje donesene odluke. U svome obrazloženju Udruženje navodi kako je rad Muzičke

49 ABiH, KVP, kut. 3, br. 113/54: 1.

50 Usp. ABiH, KVP, kut. 3, br. 113/54: 1.

51 ABiH, KVP, kut. 3, br. 222/54: 1.

52 Usp. ABOM, br. 458/54: 1; Vukšić, 2000: 179; Akmadža, 2011: 504.

53 Usp. ABiH, KVP, kut. 39, br. 37/66: 3; ABiH, KVP, kut. 22, br. 76/64: 2.

54 Usp. AHNŽ/K, OS NOGM, br. 11726/48: 2-3.

55 Usp. Luburić, 1990: 13.

škole i normalno funkcioniranje samostana potpuno nespojivo te, valjda nastojeći ishoditi pozitivno rješenje, podsjeća „drugove“ kako je njihovo „članstvo u Hercegovini dosta pokolebano u svojoj privrženosti Udruženju, nastojanjima i protivnim radom biskupskog delegata Majića“ te im je stoga i na ovaj način stalo razuvjeriti njihovu kolebljivost. Sudeći prema komentaru koji je rukom upisan u desnome kutu stranice s nečitkim kratkim potpisom („Drugovi u Mostaru su pristali da povuku odluku o useljenju Muzičke škole u Franjevački samostan“), ovoj je molbi Udruženja udovoljeno.⁵⁶

Časne sestre u Hercegovini također su ostale bez najvećega dijela svoga imanja. Prema molbi što su je školske sestre sv. Franje iz Bijeloga Polja uputile Izvršnomu vijeću NR BiH za povrat dijela oduzete imovine doznajemo da im je u proljeće 1949. oduzeto pet kuća u Mostaru, dvokatnice u Širokome Brijegu i Međugorju, zatim dvije kuće u Trebinju te kuće u Nevesinju i Konjicu, kao i najveći dio obradive površine. Od nekretnina ostala im je samo kuća u Bijelome Polju.⁵⁷ Spominje se i crkva sv. Kate u Mostaru koja je najprije oduzeta za smještaj žita, a kasnije je prenamijenjena u gimnastičku i plesnu dvoranu,⁵⁸ a istoimena crkva u Ljubušcome oduzeta je i prenamijenjena u skladište za robu, dočim je crkveno dvorište pretvoreno u gradsko parkiralište.⁵⁹

Koliko je Crkva u Hercegovini bila pogođena politikom „podruštvljenja privatnoga vlasništva“ što ju je vlast provodila u skladu s komunističkim programom, govori i dokument Komisije za vjerska pitanja u kojem su navedeni zahtjevi što ih je biskup Čule uputio osobno ili u ime Ordinarijata. Evo popisa imovinskih i stambenih zahtjeva koji su usko povezani s navedenom tematikom:

1. Vraćanje zemljišta i materijala namijenjenog za gradnju katedrale /nekoliko vagona prvoklasnog kreča, hiljadu kvadrata dalmatinskog kamena i prostrano radilište na Rondou/.
2. Vraćanje bašte i vinograda biskupiji.

56 Usp. ABiH, KVP, kut. 4, br. 176/56: 1.

57 Usp. ABiH, KVP, kut. 4, br. 71/56: 11.

58 Usp. ABiH, KVP, kut.1, br. 102/47: 1-2; ABiH, KVP, kut. 39, br. 37/66: 3; ABiH, KVP, kut. 40, br. 197/66: 9.

59 Usp. ABiH, KVP, kut. 22, br. 156/64: 2; Vukšić, 2000: 172, 177.

3. Zahtjev za plaćanje najamnine za zgradu župskog strana Sutina - Posušje, gdje su za sada smješteni mjesna osnovna škola i zemljoradnička zadruga.
4. Vraćanje podruma biskupije.
5. Vraćanje lokala na Rondou i Balinovcu, koje je u predratnom periodu koristio brat preminulog Alojzija Mišića, biskupa mostarskog.
6. Odbijanje da podnese na isplatu 2% obveznica za naknadu ekspropisane imovine, radi toga što ta naknada ne predstavlja ni približan ekvivalent za oduzeto.
7. Zahtjev za vraćanje dvije livade – zemljište biskupije u selu Polog, koji su oduzeti biskupiji 1945 godine bez ikakvog rješenja.
8. Zahtjev za isplatu otkupnine za zemljište na kojem je katoličko pogrebno društvo u Mostaru još 1949 godine lociralo svoje novo groblje.
9. Zahtjev za vraćanje 800 litara vina oduzetog prilikom nacionalizacije podruma biskupije 1948 godine.
10. Zahtjev za plaćanje oštete za biskupsku palaču što su je učinila poduzeća i ustanove, koja su koristila ili koriste jedan dio njenih prostorija, a stambeni zahtjevi su:
  1. Napuštanje svih zauzetih prostorija biskupije i njihovo ustupanje ordinarijatu /poduzeće „Hercegovina“/.
  2. Vraćanje crkve sv. Kate u Ljubuškom u kojoj je u poslijeratnom periodu bilo smješteno autotransportno poduzeće Ljubuški.
  3. Vraćanje crkve časnih sestara u Mostaru u kojoj je bio smješten magazin jednog vojnog poduzeća, a zatim gimnastička sala „Partizan“.
  4. Vraćanje i ustupanje prostorija biskupije Ordinarijatu u kojima je bio smješten debatni klub „Mlade Hercegovine“.⁶⁰

3. Ukidanje vjerskih škola i vjeronaučne pouke

Privatne škole s pravom javnosti u vlasništvu Katoličke crkve našle su se na udaru već potkraj 1945. godine. O ovome pitanju episkopat se oglašio i u Pastirskome pismu⁶¹ te također sa sastanka u Ljubljani reagirajući na Zakon o ukidanju privatnih škola koji je donesen 2. listopada 1945.⁶² Posljednji udarac vjerskim privatnim školama bio je propis donesen u

60 ABiH, KVP, kut. 22, br. 156/64: 1-2.

61 Usp. AJ, SKVP, fond 144, fasc. 1, br. 144-1-3, 4; Akmadža, 2011: 98; Akmadža - Josipović, 2009: 111.

62 Usp. AJ, PVFNRI, fond 50, fasc. 128, br. 50-128-246, 2.

siječnju 1952. prema kojem učenici do 15. godine, pa i polaznici vjerskih škola, moraju obvezno pohađati državne škole, što ih ne obvezuje na napuštanje sjemeništa, nego se ta odluka prepuštala njihovim roditeljima. Na ovaj su način vjerske škole potpuno izgubile pravo javnosti, dok su državne istodobno sve više ideologizirane.⁶³ Na udar komunističke vlasti 1952. godine došli su bogoslovni fakulteti u Zagrebu i Ljubljani koji su do tada djelovali u sastavu državnih sveučilišta. Taj im je status prestajao 30. lipnja 1952. pa je zbog toga, odlukom Predsjedništva Biskupske konferencije, Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu nastavio raditi kao interdijecezanska vjerska ustanova te je taj status zadržao do sloma komunizma.⁶⁴

Status vjerskih škola nije doživio pozitivne pomake niti nakon donošenja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Naprotiv, na molbu beogradskoga nadbiskupa Ujčića da se pokrene revizija pojedinih zatvorenih školskih ustanova, koju je Saveznoj komisiji za vjerska pitanja uputio 31. listopada 1956., u odgovoru što ga potpisuje predsjednik Komisije Dobrivoje Radosavljević, između ostaloga, stoji kako bi episkopat trebao djelovati na „rukovodstvo, osoblje i čak postojećih škola za spremanje sveštenika, da se klone svake one delatnosti koja bi dala povoda zaključku da se sloboda delovanja ovih škola zloupotrebljava za vršenje krivičnih dela“⁶⁵.

Drugo pitanje oko kojega se također vodila žučljiva rasprava bilo je pitanje vjeronaučne nastave u „narodnim“ školama. Ministarstvo prosvjete NR BiH, njegovo „Opšte odjeljenje“, sredinom 1946. obznanjuje naputak za izvođenje vjeronaučne nastave u kojem je prvom točkom naglašeno da se vjeronauk smatra fakultativnim predmetom, a odobrenje za rad učiteljima daju okružni, odnosno gradski narodni odbori.⁶⁶ Godinu dana kasnije, 1. listopada 1947., ministar prosvjete Cvijetin Mijatović izdao je novi naputak po kojem se u osnovnim školama o vjeronaučnoj pouci učenika trebaju izjasniti roditelji, dok su se učenici gimnazije mogli samostalno izjašnjavati.

63 Usp. Akmadža, 2011: 100-101; Akmadža, 2008: 372; Akmadža - Josipović, 2009: 123.

64 Usp. HDA, KOVZ, kut. 140, br. 7/BK, 1-2; Akmadža, 2011: 103.

65 ABiH, KVP, kut. 5, br. 81/57: 2.

66 Usp. ABiH, KVP, kut.1, br. 72/46: 1-2.

Održavanje vjerske nastave vršilo se pod nadzorom školskih vlasti i izričito u školskome prostoru, nakon redovite nastave. Tjedna satnica, jedan sat za osnovne i dva sata za srednje škole, bila je prepuštena na volju ravnateljima škola, a ocjena iz ovoga predmeta nije upisivana u svjedodžbu.⁶⁷ Ova postupna uskraćivanja prava vezanih za vjersku pouku vodila su jasnemu cilju – potpunu ukidanju vjerske nastave kako u školskim tako i crkvenim objektima. Zbog takve politike režima u više navrata reagirali su katolički biskupi predvođeni nadbiskupom Stepinčevićem.⁶⁸ Stav ateističke vlasti bio je neumoljiv pa biskupskim ordinarijatima nije preostalo drugo nego se uklopiti u pravila nove vlasti.

Biskupski delegat don Andrija Majić višeput je slao prijedloge za vjeroučitelje kako u osnovnim⁶⁹ tako i u srednjim školama u Hercegovini. Molbe su uglavnom bile ignorirane ili su odbijane uz obrazloženje da ne „postoje uvjeti za održavanje nastave u pomenutim školama, jer prema izvještaju direktora tih škola, škole ne raspolažu sa slobodnim prostorom“⁷⁰. Odugovlačenja Ministarstva prosvjete s odgovorima, odnosno dozvolama potrebnim za rad vjeroučitelja postala su ustaljena praksa u razdoblju nakon 1948. godine, o čemu svjedoči i izvješće Agitpropa u kojem stoji: „Ni jedan svećenik dok ne primi rješenje ne može da vrši vjersku nastavu... Većina ovakvih predmeta ostavi se da zastari ili se riješi telefonski, a vrlo rijetko pismeno.“⁷¹

U navedenom razdoblju ukidaju se i vjerski školski praznici. Potkraj 1948. godine Ministarstvo prosvjete donosi odluku da se učenicima katoličke vjeroispovijesti tolerira izostanak iz škole samo na Božić i dan Svih svetih, a tri godine kasnije stupila je na snagu odluka kojom su iz popisa školskih praznika izbačeni svi vjerski blagdani.⁷² Prema Zakonu o narodnim školama, koji je usvojen 26. studenoga 1951., škola je dobila status društvene institucije čiji su djelatnici postali javni društveni radnici sa zadatkom odgajati djecu u socijalističkome duhu, a već početkom

67 Usp. ABiH, KVP, kut. 1, br. 176/47: 1.

68 Usp. Akmadža, 2011: 84-92; Akmadža, 2008: 328-370; Kisić-Kolanović, 1992: 148-149, 160-164; Spehnyak, 2000: 601-616.

69 Usp. ABOM, br. 602/48: 1; ABOM, br. 603/48: 1; ABOM, br. 606/48: 1; Vukšić, 2000: 183.

70 ABOM, br. 12/50: 1; Vukšić, 2000: 183; Goluža, 2003: 37 (bilj. 17).

71 Spehnyak, 2000: 612; Vuković, 2006: 25.

72 Usp. Srakić, 2000: 62; Akmadža, 2011: 93.

1952. godine, sukladno Titovoj teoriji o dosljednoj odvojenosti Crkve od države, vjeronauk je potpuno izbačen iz državnih škola.⁷³

U borbi protiv utjecaja Crkve, odnosno religije uopće vlast je računala na potporu školskoga kadra pa ga je u tome smislu nastojala „kontrolirati“ bilo pridobivanjem u političkome smislu, bilo opomenama, prijetnjama ili pak otpuštanjem s posla. U pismu što ga je nadbiskup Ujčić uputio Brozu 1956. godine ukazuje se na neke primjere kršenja ustavnih prava o slobodi vjeroispovijesti, kao što je uručivanje otkaza nastavnici Alojziji Ulman uz obrazloženje kako „nije usvojila materijalističko shvatanje na svijet“, ili pak isključenje iz nastavničkoga udruženja Hele Žnidarčić, nastavnice u Bosanskoj Brodu, što je obrazloženo „njimim ispoljavanjem verskih osećanja“.⁷⁴

O postupcima učitelja odanih komunističkoj vlasti svjedoči i žalba koju je župnik u Potocima, don Cvitan Radišić, uputio Birou za predstavke i pritužbe NRBiH. U toj žalbi Radišić upozorava na postupke Viktora Rogulje, nekadašnjega ravnatelja a ondašnjega učitelja u osnovnoj školi u Potocima, koji „zastrašivanjem, prijetnjama, moralnim i fizičkim proganjanjem djece“ ugrožava njihovo pravo na slobodno ispovijedanje vjere i vršenje vjerskih obreda. Don Cvitan Radišić navodi više protuzakonitih postupaka ovoga učitelja, počevši od ismijavanja katoličkih svećenika i molitava do kažnjavanja djece koja idu u crkvu poništavanjem njihova školskoga uspjeha i vraćanjem u niže razrede.⁷⁵ Na kraju Radišić poziva mjerodavna tijela da se o iznesenome svestrano i temeljito informiraju među pukom u Bijelome Polju ili će u protivnome biti prisiljen poduzeti pravne korake.⁷⁶

U pravitku ove pritužbe nalazi se odgovor Sekretarijata za prosvjetu i kulturu NO Mostar broj: 08/1-14997/1 od 11. listopada 1958., koji, nakon što je saslušao jedinoga svjedoka, „optuženog“ Viktora Rogulju zaključuje da je prozvani „uzoran učitelj i primjeren pedagog, za svoj rad je i nagrađivan i pohvaljivan. Pored rada u školi, jako je aktivan u vanškolskom radu, uživa veliki ugled među stanovništvom, pa je kao takav, što

73 Usp. Spahnjak, 2000: 614; Akmadža, 2011: 95; Srakić, 2000: 70.

74 ABiH, KVP, kut. 5, br. 122/57: 1.

75 Usp. ABiH, KVP, kut. 6, br. 202/58: 1.

76 Usp. ABiH, KVP, kut. 6, br. 202/58: 2.

je izgleda vrlo bitno, izabran i za narodnog odbornika Opštine Mostar u izbornoj jedinici Potoci, gdje i djeluje.⁷⁷

4. Zakoni o braku i matičnim knjigama

U travnju 1946. vlasti su obznanile zakone o braku i matičnim knjigama koji su nastojali urediti crkveno-državne odnose, a ujedno su utjecali na dotadašnju crkvenu praksu, zbog podudaranja s državnim poslovima. Zakon o braku kao novinu uveo je obvezni građanski brak, dok su crkveni brak supružnici mogli sklopiti tek nakon sklopljenoga braka pred državnim institucijama, uz obostranu suglasnost. Prema ovomu Zakonu sporove između supružnika rješavaju mjerodavni građanski sudovi, osim u slučajevima kada obje strane zatraže da parnicu vodi crkveni ženidbeni sud.⁷⁸ Donja dobna granica propisana za stupanje u brak bila je 18 godina.

Naravno, crkveno vodstvo reagiralo je na ovakve uredbe upozoravajući vjernike kako je brak sakrament koji su vjernici obvezni sklopiti u Crkvi i koji nijedna vlast ne može razvrgnuti. Bez obzira na prosvjede vjerskih zajednica, Ustavom iz 1946. godine, člankom 26, brak je smatran važećim ako je sklopljen pred mjerodavnim državnim tijelima, a Katolička crkva po tko zna koji put u komunističkoj Jugoslaviji bila je prisiljena, poštujući donesene ustavne i zakonske akte, u korist ateističke vlasti odreći se svoje povijesne prakse djelovanja.

Jednako teško Katoličku crkvu pogodio je i zakon koji je regulirao pitanje matičnih knjiga, donesen 1. travnja 1946. (na snagu stupio 9. svibnja). Obrazlažući ovaj Zakon, vlastodršci su naveli da se dotadašnja praksa vođenja župnih matica pokazala nepraktičnom jer je dovodila u diskriminirajući položaj osobe bez religijske pripadnosti ili im je bila nametnuta obveza pripadanja nekoj vjerskoj zajednici što se, jasno, nikako nije uklapalo u komunistički koncept ateističke Jugoslavije. Kao drugi razlog navedeno je inzistiranje na jednoliku vođenju matica. Zakonom je definirano vođenje tri posebne matične knjige – rođenih, vjenčanih

---

77 ABiH, KVP, kut. 6, br. 202/58: 5.

78 Usp. Radić, 1955: 165; Akmadža, 2011: 36.

i umrlih – a taj je zadatak povjeren mjesnim tijelima vlasti.⁷⁹ Tako je Katoličkoj crkvi oduzeto još jedno pravo, pravo izdavanja javnih isprava. Međutim kudikamo je veći problem bio različitost tumačenja s crkvenoga i državnoga motrišta odredaba donesenoga Zakona. Ova tema bila je aktualna i na zasjedanju katoličkih biskupa u Ljubljani 29. srpnja 1947. Biskupi su izrazili negodovanje zbog oduzimanja matičnih knjiga ističući kako su matice crkvena svojina, koju prema Zakonu svećenik ima obvezu, ako se ukaže potreba, „staviti (ih) na uvid i raspolaganje državnim matičarima, a pokušaje oduzimanja smatraju povredom prava vlasništva crkve, što je u suprotnosti i sa samim državnim zakonom o maticama“⁸⁰. Prve preinake Zakon je doživio u siječnju 1949., ali ni one nisu donijele ništa dobro Katoličkoj crkvi. Naprotiv, definirane su odredbe o novčanim kaznama u slučaju naknadnih upisa, tj. nakon zaključenja matica, kao i kazne ako se izvrše obredi krštenja, vjenčanja i sprovoda prije prijave mjerodavnim matičnim uredima.⁸¹

Novi zakoni bili su pravovaljani i na području hercegovačkih biskupija pa je stoga biskupski delegat Majić upoznao župnike sa sadržajem izmijenjenoga Zakona kojim su predviđene novčane kazne ili pak oduzimanje crkvenih matica te od svih zatražio da poštuju navedene zakonske odredbe.⁸² Nažalost, u praksi državni činovnici ovaj su Zakon vrlo često rabili kao pokriće za oduzimanje župnih matica. U svega nekoliko dana u većini hercegovačkih župa bile su oduzete ne samo matice krštenih, umrlih i vjenčanih nego i neke druge knjige, kao npr. knjige stanja duša. Stoga don Andrija moli Ministarstvo unutarnjih poslova NR BiH da reagira kako bi se oduzete matične knjige vratile župama čija su svojina, naravno, uz mogućnost uvida državnim organima kada se za takvo što ukaže potreba. Po don Andrijinim navodima tijela mjesnih vlasti oduzeli su matice zbog toga što su neki župnici vršili naknadni upis u matične knjige za crkvene potrebe smatrajući to dopuštenim. Don Andrija naglašava kako je do zabune došlo zbog nedorečenosti samoga Zakona o državnim maticama koji nijednim člankom nije zabranjivao nova

79 Usp. ABiH, KVP, kut.1, br. 87/46: 1; AJ, PVFNRJ, fond 50, fasc. 33, br. 50-33-66.

80 AJ, PVFNRJ, fond 50, fasc. 128, br. 50-128-246, 3; HDA, OF SR, fond 816, kut. 7, 3.

81 Usp. Akmadža, 2004: 39.

82 Usp. Vukšić, 2000: 181.

upisivanja za internu crkvenu uporabu, zbog čega je i proizišla potreba da se donese novi, dopunjeni zakon koji će definirati upravo navedenu problematiku.⁸³

Iako Ministarstvo unutarnjih poslova NR BiH nije pozitivno reagiralo na ovu molbu,⁸⁴ ipak iz dopisa predsjednika Zemaljske komisije NR BiH gosp. Ljubančića, upućenoga Zemaljskoj komisiji NR Srbije, u kojem se traži tumačenje o naknadnim upisima u matične knjige ističući kako „zakon o državnim matičnim knjigama kao i opšta uputstva donešena u vezi s tim zakonom ništa ne predviđaju, da po zaključku matičnih knjiga pojedinih vjerskih konfesija od strane matičara vjerski organi mogu ili ne mogu nastaviti sa vođenjem i upisom u zaključenim matičnim knjigama“⁸⁵, jasno se potvrđuju don Majićevi stavovi o nedorečenosti donesenoga zakona, a onda s tim u svezi i neopravdanost oduzimanja župnih matica. Odredbe o kaznama vezanim za upis u matične knjige ukinute su Krivičnim zakonom u srpnju 1951., a pitanje povrata matičnih knjiga ostalo je neriješeno do pada komunizma.

Zaključak

Netrpeljivost između Katoličke crkve i totalitarnih sustava, kakav je bio komunistički, počivala je na različitosti njihovih svjetonazora. Posebno teško Crkva se suživljavala s komunizmom koji ju je u skladu s marksističkom ideologijom smatrao opasnim neprijateljem i velikom preprekom pri preuzimanju monopola u oblikovanju svjetonazora.

Na hercegovačkome području komunisti su Crkvi pripisivali grijehe prošlosti, a Crkva je komunističku vlast optuživala za zlodjela počinjena nakon Drugoga svjetskog rata. Međusobne su optužbe rezultirale vrlo napetim crkveno-državnim odnosima, u kojima je vlast poduzimala različite akcije, počevši od likvidiranja neistomišljenika, oduzimanja imovine, zabrane vjeronauka, omalovažavanja crkvenoga braka, oduzimanja matičnih knjiga, a sve kako bi se Crkvu stjeralo u mrtvi kut društvene zbilje. Sam hijerarhijski vrh Katoličke crkve u Hercegovini,

83 Usp. ABOM, br. 114/49: 1-2.

84 Usp. ABiH, KVP, kut. 2, br. 27/49: 1; ABiH, KVP, kut. 2, br. 28/49: 1.

85 ABiH, KVP, kut. 1, br. 87/46: 1-2.

počevši od (nad)biskupa Petra Čule, a zatim i njegovih imenovanih biskupskih upravitelja don Mate Nuića i don Andrije Majića, bio je osuđen na dugogodišnje zatvorske kazne. U konačnici svi ovi oblici represije komunističkoga režima nad Katoličkom crkvom u Hercegovini imali su posve suprotan učinak jer je Crkva s vremenom postala utočište ne samo za maltretirane, ponižene i prognane građane nego i one koji su u njoj vidjeli mogućnost obrane nacionalnoga identiteta.

Izvori i literatura

Izvori

- Arhiv Biskupskoga ordinarijata Mostar (ABOM)
- Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH), Komisija za vjerska pitanja (KVP)
- Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije/kantona (AHNŽ/K), Opći spisi, Narodni odbor grada Mostara (OS NOGM)
- Arhiv Jugoslavije (AJ), Savezna komisija za vjerska pitanja (SKVP); Predsjedništvo vlade FNRJ (PVFNRJ)
- Hrvatski državni arhiv (HDA), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (KOVZ); Osobni fond Svetozar Rittig (OF SR)

Literatura

- AKMADŽA, MIROSLAV (2004) *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka: Otokar Keršovani.
- AKMADŽA, MIROSLAV (2008) *Crkva i država, Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, sv. I., Slavonski Brod – Zagreb: „Tkalčić“ – Hrvatski institut za povijest, podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- AKMADŽA, MIROSLAV – JOSIPOVIĆ, SLAĐANA (2009) „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u

- Hrvatskoj 1945.-1952.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, br. 1, 109-132.
- AKMADŽA, MIROSLAV (2011) „Položaj Katoličke crkve u Hercegovini u prvim godinama komunističke vladavine“, *Hum i Hercegovina kroz povijest*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 491-508.
  - BAKOVIĆ, ANTO (1994) *Stradanje Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu: svećenici žrtve rata i poraća 1941.-1945. i dalje*, Zagreb: izdanje autora.
  - BENIGAR, ALEKSA (1974) *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal*, Rim: Ziral.
  - BILANDŽIĆ, DUŠAN (1999) *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing.
  - GOLUŽA, BOŽO (2005) „Don Vide Putica“, *Svjedoci vjere i rodoljublja*, Mostar: Crkva na kamenu, 359-388.
  - GOLUŽA, BOŽO (2003) „Katolička Crkva u Hercegovini u vrijeme komunističke Jugoslavije“, *Izvedi narod moj, o Gospodine! Život i djelo mons. Mate Nuića*, Mostar: Biskupski ordinarijat Mostar, 33-45.
  - JONJIĆ, TOMISLAV (2011) „Pokolj širokobrijeških franjevaca u kontekstu uspostave jugoslavenske komunističke vlasti“, *Hum i Hercegovina kroz povijest*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 459-490.
  - *Josip Broz Tito – Govori i članci* (1959) sv. II., Zagreb: Naprijed.
  - KOKŠA, ĐURO (1991) „Društveno-političke prilike u vrijeme dra Petra Čule“, *Za kraljevstvo Božje: život i djelo nadbiskupa dra Petra Čule*, Mostar: Crkva na kamenu, 39-48.
  - KISIĆ-KOLANOVIĆ, NADA (1992) „Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku Narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.“, *Croatica Christiana Periodica*, Zagreb, 29, 137-180.
  - LUBURIĆ, ANTE (1990) „Prva biskupska rezidencija u Vukodolu“, *Crkva na kamenu*, Mostar, 12/1990., 13.

- LUČIĆ, IVICA (2005) „Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.-1990.)“, *Fra Ferdo Vlašić – vizionar i patnik*, Tomislavgrad: Naša ognjišta, 53-80.
- LUČIĆ, IVICA (2009) „Zločin i laž“, *Franjevci i Hercegovina*, Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, 153-169.
- LUČIĆ, IVICA (2012) „Progon Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini u vrijeme komunističke vlasti“, *Croatica Christiana Periodica*, Zagreb, 69, 105-144.
- MARIĆ, ANTE (2007) *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara. ekshumacija u Zagvozdu i identifikacija*, Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM.
- MATICKA, MARIJAN (1990) *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost.
- NIKIĆ, ANDRIJA (1992) *Hercegovački franjevački mučenici 1524.-1945.*, Mostar: Franjevačka knjižnica u Mostaru.
- PANDŽIĆ, BAZILIJE (2001) *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Mostar – Zagreb: Ziral.
- RADIĆ, RADMILA (1955) *Verom protiv vere: Država i verske zajednice u Srbiji 1945 - 1953.*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- ROTIM, KARLO (2000) *Žrtvoslov Širokog Brijega u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Mostar: izdanje autora.
- SPEHNJAK, KATARINA (2000) „Problemi vjeronauka u školama u Hrvatskoj 1945.-1952. Godine“, *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, Pečuh/Pečuj: Zaklada Friedruch Naumann, 601-616.
- SRAKIĆ, MARIN (2000) *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma – kratki prikaz na temelju povijesnih izvora s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku i na područje Đakovačke i Srijemske biskupije*, Zagreb: Katehetski salezijanski centar.
- VEREŠ, TOMISLAV (1981) *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom: misao i praksa u djelu Karla Marxa*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.

- VIDOVIĆ, MILE (2007) *Povijest Crkve u Hrvata*, Metković – Split: Crkva u svijetu – Ogranak Matice hrvatske Metković.
- VUKOVIĆ, TOMISLAV (2006) „Zabrana školskog vjeronauka ‘u ime naroda’“, *Glas Koncila*, Zagreb, 13/2006, 25.
- VUKŠIĆ, TOMO (2008) „Biskup – predvodnik kolone svjedoka vjere“, *Stolačko kulturno proljeće, godišnjak za povijest i kulturu*, br. 6, Stolac: Matica hrvatska, ogranak Stolac, 29-42.
- VUKŠIĆ, TOMO (2000) *Confessores fidei: Čule, Čekada, Majić, Nuić, Perić*, Mostar: Crkva na kamenu.
- ZNIDARČIĆ, LAV (1991) „Biskup Čule u zatvoru i zatočeništvu“, *Za kraljevstvo Božje: život i djelo nadbiskupa dra Petra Čule*, Mostar: Crkva na kamenu, 109-134.

MARINA BEUS

SOME FORMS OF REPRESSION OF CATHOLIC CHURCH IN HERZEGOVINA RIGHT AFTER THE SECOND WORLD WAR

Abstract

The paper gives an overview of the Catholic Church position in Herzegovina in the period after the Second World War till 1960s. The author speaks about the general state of the Catholic Church in the mentioned period. She also follows phases and repressive measures undertaken by the communist authorities in accordance to their ideology. They were taking over their material properties, abolishing religious schools, religious instructions, laws on marriage and register books, what denied the right of Church to issue public identification papers.

Key words: Catholic Church, Herzegovina, communist prosecution, priests' suffering